

บาติก

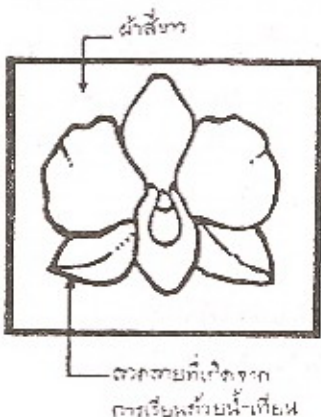
ทมลา วัฒนสิน*

บาติก (Batik) หรือปาเต๊ะ เป็นคำมาจากภาษาชวา ซึ่งหมายความว่า เป็นผ้าที่มีลวดลายเป็นจุด ๆ ต่าง ๆ ลักษณะของผ้าบาติก โดยทั่วไปผ้าบาติกมีสีส้ม สดุดาด สวยงาม มีวิธีการทำลวดลายโดยใช้น้ำเทียน (Wax) เขียนเป็นลวดลายที่ต้องการลงบนผ้า ทำให้ส่วนของผ้าที่ถูกน้ำเทียนปิดไม่ติดสีเมื่อย้อมสี นอกจากการย้อมสีทั้งผืนแล้ว ยังใช้วิธีการระบายสีตามต้องการลงในผ้าส่วนที่ต้องการให้ติดสี

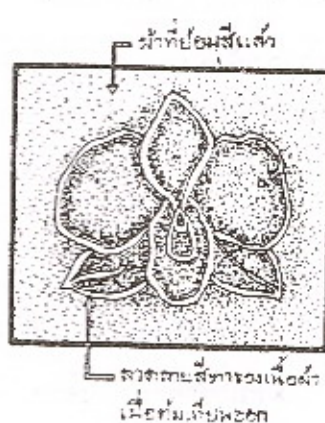
หลักการเบื้องต้นของการทำผ้าบาติก

1. บริเวณที่ไม่ต้องการให้สีย้อมติดผ้า ซึ่งมักใช้เป็นส่วนที่มีลวดลายของเส้นเทียน และจะกลายเป็นสีขาวของเนื้อผ้าเมื่อย้อมเสร็จแล้ว

ก. ขั้นตอนเขียนลวดลายบนผ้าเขียน

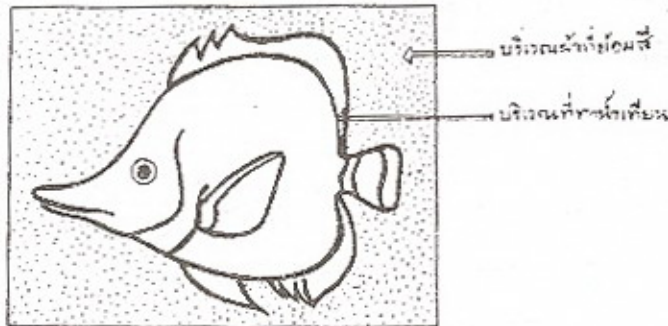

ข. ขั้นตอนย้อมสี และล้างสีออก

* อาจารย์ หมวดศิลปะศึกษา โรงเรียนเดชะปัตตนยานุกูล ปัตตานี

2. บริเวณที่ย้อมสีตามสีที่ต้องการ เป็นส่วนที่ไม่ถูกน้ำเทียนปิดนั่นเอง

แหล่งกำเนิด

การทำผ้าบาติก ถือเป็นศิลปะพื้นบ้านเฉพาะท้องถิ่นที่มีมานานแล้วในหลายประเทศ เช่น อินเดีย อียิปต์ ญี่ปุ่น และอินโดนีเซีย แต่ยังไม่สามารถเป็นต้นแบบและริเริ่ม แต่ที่ยอมรับกันว่ามีชื่อเสียงมากที่สุด คือ ผ้าบาติกของชาวอินโดนีเซีย ได้เผยแพร่ไปยังประเทศต่าง ๆ เช่น ไทย มาเลเซีย พม่า ลาว ตลอดจนออสเตรเลีย และประเทศในยุโรป และอเมริกา

ผ้าบาติกในประเทศไทย

ไทยรับอิทธิพลการทำผ้าบาติกจากประเทศมาเลเซีย โดยเข้ามาทางจังหวัดชายแดนภาคใต้ซึ่งส่วนมากจะมีโรงงานทำผ้าบาติกอยู่ที่อำเภอสุไหงโก-ลก จังหวัดนราธิวาส นอกจากนี้ยังมีโรงงานขนาดเล็กที่จังหวัดปัตตานี และอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ผ้าบาติกที่ทำจากโรงงานออกมาในรูปของผ้าปาเต๊ะสำหรับเป็นเครื่องนุ่งห่ม นอกจากนี้ทางภาคเหนือได้มีการทำผ้าบาติกโดยใช้ลักษณะลวดลายของศิลปะไทยทางภาคเหนือ มาดัดแปลงทำให้เกิดเอกลักษณ์เฉพาะของผ้าบาติกทางภาคเหนือ และชาวเขาเผ่าม้ง ซึ่งอยู่ทางภาคเหนือ ได้ทำผ้าบาติกซึ่งมีลักษณะสีเดียว โดยเป็นกลุ่มสีน้ำเงิน และใช้ลวดลายด้วยการขีดเป็นรูปร่างเรขาคณิต เช่น รูปสี่เหลี่ยม สามเหลี่ยม ขนาดเล็ก ๆ นำมาเขียนเป็นลายต่อกันอย่างเป็นระเบียบ

กรรมวิธีการทำผ้าบาติก

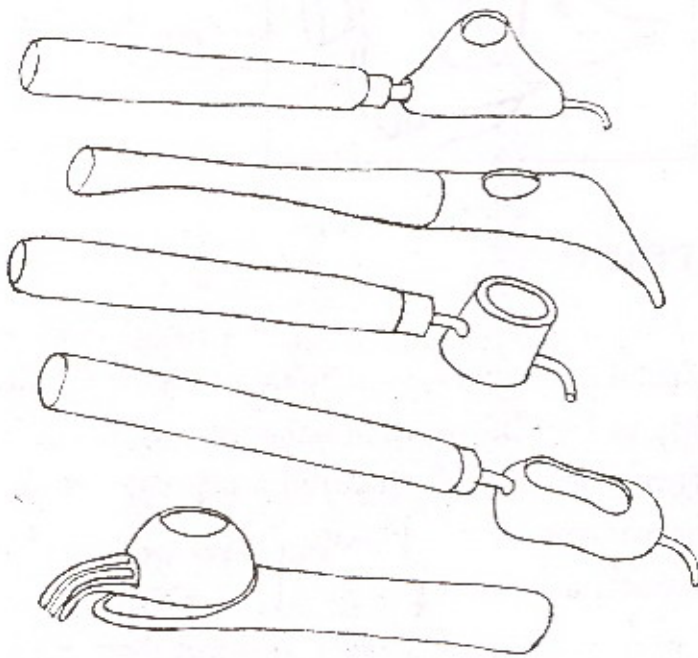
1. การเขียนเทียนเป็นลวดลายบนผ้า แล้วนำไปย้อมสี
2. การเขียนเทียนเป็นลวดลายบนผ้า แล้วระบายสีด้วยพู่กัน

วัสดุอุปกรณ์ในการทำผ้าขิด

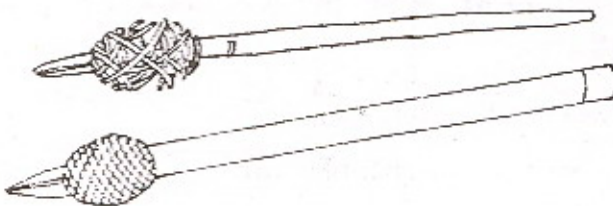
เครื่องมือที่ใช้ในการเขียนเทียน

จันตัง (Canting หรือ Tianting) มีหลายขนาดเหมาะสำหรับเขียนลวดลายเส้นเล็ก ๆ

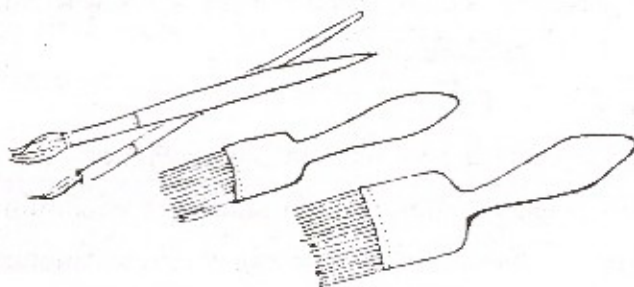
ที่ต้องการความปราณีต

ปากกาทองเหลือง สำหรับเขียนเทียนที่ต้องการเส้นขนาดใหญ่ไม่ปราณีตนัก

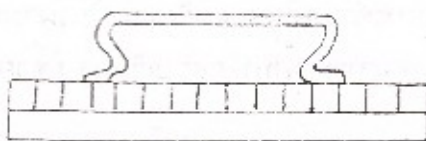

พู่กันและแปรงทาสี ซึ่งมีขนาดใหญ่สำหรับทาเทียนบริเวณกว้าง ๆ และสำหรับทาน้ำยาเคลือบสี เช่น พู่กันเบอร์ 12 แปรงขนาด 2 นิ้ว และ 3 นิ้ว

รูปที่ 1. แปรงและพู่กัน

แม่พิมพ์ (Canting cap) ทำด้วยโลหะประเภททองแดง ทองเหลือง ไม้ฉลุ เชือกขดเป็นลวดลาย แต่แม่พิมพ์ที่มีคุณภาพดี คือแม่พิมพ์ที่ทำจากทองแดง ทางภาคใต้นิยมแม่พิมพ์ที่ทำจากสังกะสี และฝากระป๋องนม ซึ่งมีราคาถูกแต่ให้ลวดลายที่ไม่คมชัดเท่าแม่พิมพ์ที่ทำจากทองแดง

รูปที่ 2. แม่พิมพ์ (Canting cap)

กรอบไม้ (Frame) ใช้สำหรับขึงผ้าที่จะเขียนลวดลายเพื่อให้ผ้าตึงและแน่น ควรใช้ไม้ที่มีน้ำหนักเบา สามารถเคลื่อนย้ายได้ง่าย มีขนาดแล้วแต่ความกว้างยาวของผ้า

ภาชนะตม้เทียน ใช้ภาชนะที่เป็นโลหะ และทรงสูงหรือ ก้นลึก เพื่อสะดวกในการจุ่มเทียนหรือ ตักเทียน

เตาต้มเทียน ใช้เตาน้ำมันก๊าด เตาแก๊ส หรือเตาไฟฟ้าก็ได้ แล้วแต่ความสะดวกและเหมาะสม

ภาชนะตม้ผ้าอาจใช้กะละมังขนาดใหญ่ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 20-25 นิ้ว ซึ่งควรเป็นกะละมังที่ทำด้วยโลหะหรือกะทะใบกว้างขนาดใหญ่

ภาชนะใส่สีย้อมผ้า ใช้กะละมังขนาดใหญ่เช่นเดียวกับภาชนะที่ต้มผ้า ควรเป็นพลาสติก

ภาชนะสำหรับล้างผ้า ควรเป็นกะละมังขนาดใหญ่ อย่างน้อย 2 ใบ

ราวตากผ้า ใช้ไม้ระแนงทำ ไม่ควรทำด้วยเส้นลวด เพราะอาจทำให้เกิดสนิมได้

ผ้า (Fabrics) ต้องเป็นผ้าที่ทำจากเส้นใยธรรมชาติ เช่น ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าสาธู ห้ามใช้ผ้าที่มีใยสังเคราะห์เจือปน เพราะทำให้ย้อมสีติดไม่ดีเท่าที่ควร

เทียนผสม ซึ่งมีส่วนผสมดังนี้

- ขี้ผึ้ง (Wax) มีลักษณะเหนียว ทำให้น้ำเทียนไม่เปราะหรือแตกง่าย
- พาราฟิน (Parafin Wax) มีลักษณะเป็นเทียนแผ่นสีขาว หรือสีเหลือง
- ยางสน (Rasinx) ใช้ผสมเทียนให้มีความเหนียวช่วยกันน้ำสีในขณะที่ย้อมได้ดี

สีย้อม (Batik dyes) ต้องใช้สีย้อมเย็น คือย้อมในน้ำสีที่มีอุณหภูมิ 30 องศาเซลเซียส ถ้าร้อนกว่านี้ทำให้เทียนละลาย

ขั้นตอนการทำผ้าบาติก

1. ขั้นตอนการออกแบบลวดลาย
2. ขั้นตอนการเขียนเทียน และการย้อม

การออกแบบลวดลาย นับเป็นขั้นตอนแรกและสำคัญในการทำผ้าบาติก ลวดลายของผ้าบาติกจะเป็นส่วนที่แสดงให้เห็นความสวยงามและความน่าใช้สวย จุดประสงค์ของการนำไปใช้จึงเป็นข้อที่ควรคำนึงถึงสำหรับการทำผ้าบาติก เช่น ต้องการทำผ้าพันคอ ผ้าเช็ดหน้า โบว์ผูกผม ผ้าปูโต๊ะ ผ้าปูที่นอน เสื้อสำหรับการออกแบบลวดลายนี้มุ่งเน้นเฉพาะการทำผ้าบาติกแบบเขียนลายด้วยมือ (Free hand) โดยไม่ใช้แม่พิมพ์

ขนาดของผ้าที่นิยมใช้โดยทั่วไป ได้แก่

ผ้าพันคอ	ขนาดใหญ่ 33x33 นิ้ว	ขนาดเล็ก 25x25 นิ้ว
ผ้าเช็ดหน้า	ขนาดใหญ่ 15x15 นิ้ว	ขนาดเล็ก 12x12 นิ้ว
ผ้าพันชายหาด	ขนาดใหญ่ 52 นิ้ว x 2.5 หลา	ขนาดกลาง 42 นิ้ว x 2.5 หลา
	ขนาดเล็ก 42 นิ้ว x 1.5 หลา	
ผ้าโสร่ง	ขนาดใหญ่ 42 นิ้ว x 2.5 หลา และ 42 นิ้ว x 3 หลา	
ผ้าปูโต๊ะอาหาร	ขนาดใหญ่ 54 นิ้ว x 2.5 หลา	ขนาดเล็ก 54 นิ้ว x 1.5 หลา
ผ้าปูโต๊ะรับแขก	ขนาด 18 x 36 นิ้ว	
ผ้าปูที่นอน	ขนาด 6 ฟุต 100 นิ้ว x 3 หลา	
ผ้าปูที่นอนเตียงเดี่ยว	ขนาด 72 นิ้ว x 2.5 หลา	
ผ้าตัดเสื้อ	ขนาด 42 นิ้ว x 2 หลา 50 นิ้ว x 1.3 หลา	
ผ้าตัดชุด	ขนาด 42 นิ้ว x 3.5 หลา	
ผ้าตัดกระโปรงยาว	ขนาด 52 นิ้ว x 2.5 หลา	

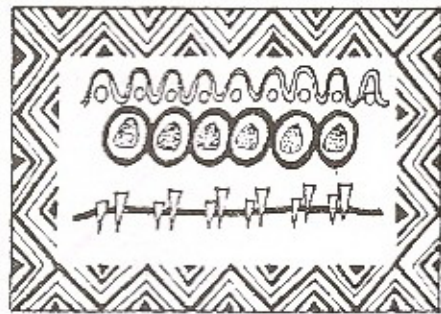
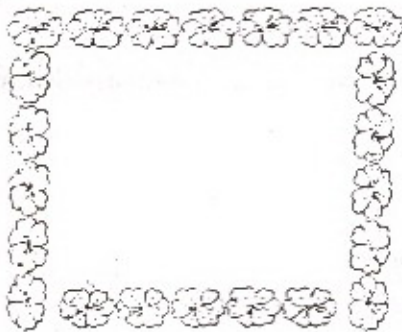
ลักษณะลวดลายที่ใช้ในการทำผ้าบาติก

1. ลายเรขาคณิต ใช้ลักษณะของเส้นตรง เส้นโค้ง เส้นหยัก เส้นคด และรูปทรงเรขาคณิต เช่น รูปสี่เหลี่ยม รูปทรงกลม รูปสามเหลี่ยม รูปกรวย เป็นต้น นำมาจัดองค์ประกอบเสียใหม่อาจเป็นลวดลายซ้ำ ๆ กัน (Repetition) หรือช่วงจังหวะของการวางลวดลายอย่างเหมาะสมมีความต่อเนื่อง

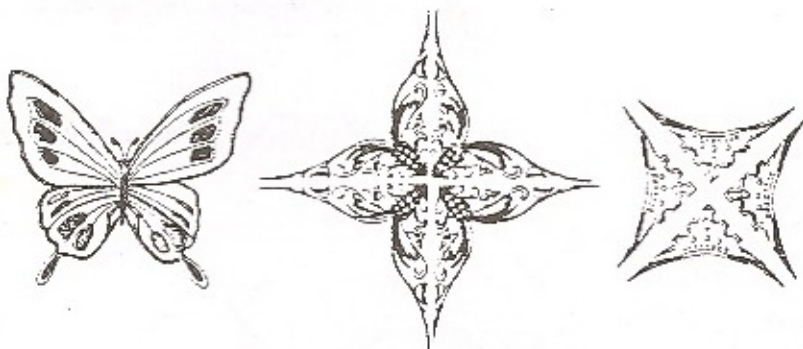
2. ลายจากธรรมชาติ โดยดัดแปลงจากส่วนต่าง ๆ ของดอกไม้ ใบไม้ นำมาจัดองค์ประกอบให้มีความเหมาะสมกับจุดประสงค์ของการใช้สอย นอกจากนี้อาจดัดแปลงจากสัตว์ต่าง ๆ ให้เป็นลวดลายแบบง่าย ๆ เช่น นก ปลา ปู ปะการัง กุ้ง ฯลฯ

การจัดองค์ประกอบลวดลาย ผ้าที่มีลักษณะเป็นผืนผ้าสี่เหลี่ยม มีวิธีการวางลวดลายดังนี้

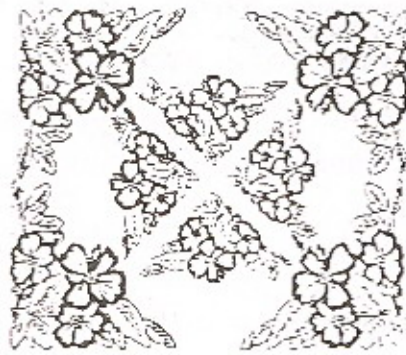
1. เขียนเป็นลวดลายรอบ ๆ กรอบสี่เหลี่ยม โดยใช้ลายแบบต่อเนื่อง หรือลายซ้ำกัน

2. เขียนลวดลายตรงกลางกรอบสี่เหลี่ยม โดยใช้ลายแบบจบในตัว

3. เขียนลวดลายตรงมุมทั้งสี่ของกรอบสี่เหลี่ยม โดยใช้ลายแบบจบในตัว หรือลายแบบต่อเนื่อง

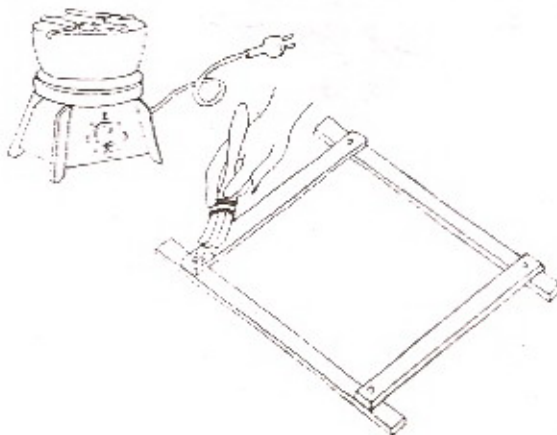

การเขียนเทียน และการย้อม มีขั้นตอนดังนี้

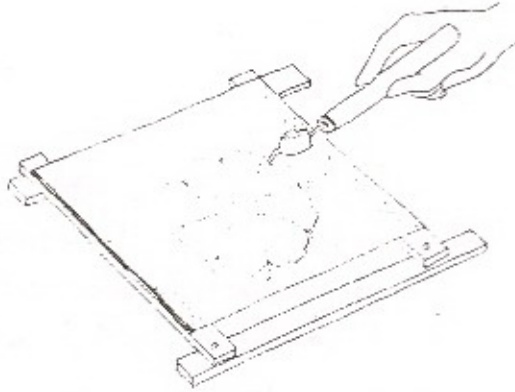
1. เมื่อออกแบบลวดลาย และลอกลายลงบนผ้า (ผ้าที่เตรียมไว้แล้วโดยนำผ้าไปต้มเพื่อให้แป้งที่ติดอยู่ในผ้าหลุดออกให้หมด)

2. ใช้แปรงขนาด 1 นิ้ว ทาน้ำเทียนลงบนกรอบไม้ 2 ครั้ง นำผ้ามาซึ่งติดบนเทียนที่ทาบนกรอบไม้

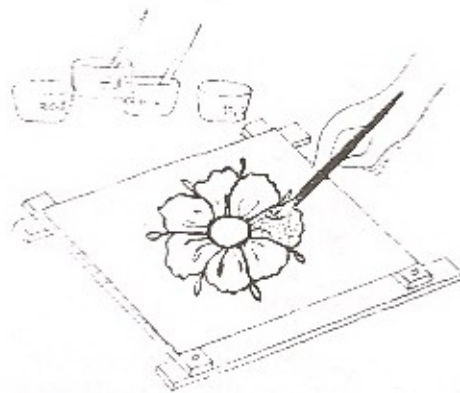

3. ใช้จันตึงตักเขียนเขียนลวดลายตามเส้นดินสอที่ร่างไว้

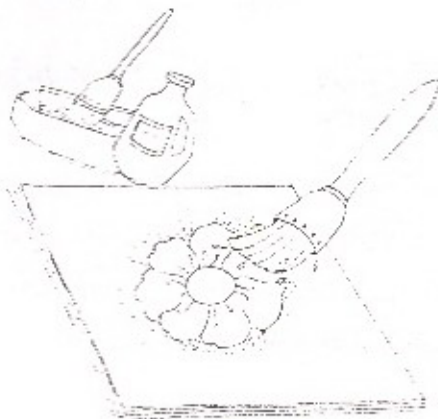
4. ใช้สีผสมน้ำระบายด้วยพู่กันตามบริเวณที่ต้องการ ใช้วิธีการระบายสี เช่นเดียวกับการระบาย

สีน้ำ

5. เมื่อสีแห้งแล้วใช้น้ำยาเคลือบสีกันตกรบายทับ ปล่อยให้แห้งประมาณ 2 ชั่วโมง ทิ้งนำไป

ตากแดด

6. นำผ้าไปซักนำกรรมตาหลาย ๆ ครั้ง เพื่อให้สีส่วนเกินหลุดไป

7. นำผ้ามาต้มในน้ำสบู่ เพื่อให้เขียนออก แล้วนำไปซักในน้ำสะอาดอีกครั้ง

8. ตากผ้าที่เสร็จแล้วในที่โล่ง และไม่มีแสงแดดส่องถึงแสงแดดจะทำให้สีซีดจาง

หลักการใช้สีในงานย้อมผ้ามาติก

1. แม่สีวัตถุธาตุและสีคู่ปฏิปักษ์ของแม่สี (Pigmentary Primaries Andits Complementaries) ประกอบด้วย

สีน้ำเงิน (Prussian Blue)

สีแดง (Crimson Lake)

สีเหลือง (Gamboge Tint)

แม่สีทั้งสามนี้ถ้านำมาผสมกันระหว่างสองสีโดยมีอัตราส่วนเท่ากันก็จะทำได้ดังนี้

1. แดง+เหลือง = ส้ม ซึ่งเป็นสีคู่ปฏิปักษ์ของสีน้ำเงิน
2. แดง+น้ำเงิน = ม่วง ซึ่งเป็นสีคู่ปฏิปักษ์ของสีเหลือง
3. เหลือง+น้ำเงิน = เขียว ซึ่งเป็นสีคู่ปฏิปักษ์ของสีแดง

หรือถ้าเราผสมกันในอัตราส่วนที่ไม่เท่ากันก็จะได้สีที่แตกต่างกันออกไป เช่น

ถ้าแดงมากกว่าเหลือง = แสด

ถ้าเหลืองมากกว่าน้ำเงิน = เขียวตองอ่อน

ถ้าแดงมากกว่าน้ำเงิน = ม่วงแดง (ชมพู)

และถ้าเรานำแม่สีทั้งสามผสมกันในอัตราส่วนไม่เท่ากันก็จะได้สีหม่นตาง ๆ กัน เช่น สีเทา สีน้ำตาล

สีเขียวมะกอก แต่ถ้าเรานำแม่สีทั้งสามมาผสมกันในอัตราส่วนที่เท่ากันก็จะได้สีกลาง (Neutral) ซึ่งเป็นสีสกปรกไม่สวยงาม

ข้อควรคำนึง

1. การต้มเทียนอย่าใช้ไฟร้อนมากควรใช้ไฟอ่อน และควรดูแลตลอดเวลา
2. ใช้ขี้ผึ้งแท้ผสมเล็กน้อยในพาราฟิน (หรือเทียนแท่ง) จะช่วยให้เทียนเหนียวขึ้นไม่เปราะง่าย
3. น้ำเทียนที่เหมาะสมสำหรับการเขียนลวดลายไม่ควรร้อนเกินไปหรือร้อนน้อยเพราะจะทำให้เกิดปัญหา

ในการเขียนลวดลาย ถ้าน้ำเทียนร้อนเกินไปเส้นเทียนจะซึม ไม่คมชัด ถ้าน้ำเทียนร้อนน้อยเกินไปน้ำเทียนไม่สามารถกันผ้าได้

4. ควรรองน้ำทุกครั้งที่เห็นวบน้ำเทียนสกปรกโดยกรองด้วยผ้าขาวบางในขณะที่น้ำเทียนยังร้อน

อยู่

5. ห้ามแซ่เครื่องมือเขียนเทียนไว้ในน้ำเทียนเพราะจะทำให้เครื่องมือเสีย

6. หากเครื่องมือ เช่น จันตั่งตัน ให้นำไปต้มน้ำสบู่หรือใช้เส้นกีตาร์ แทนในปากของจันตั่งเพื่อ

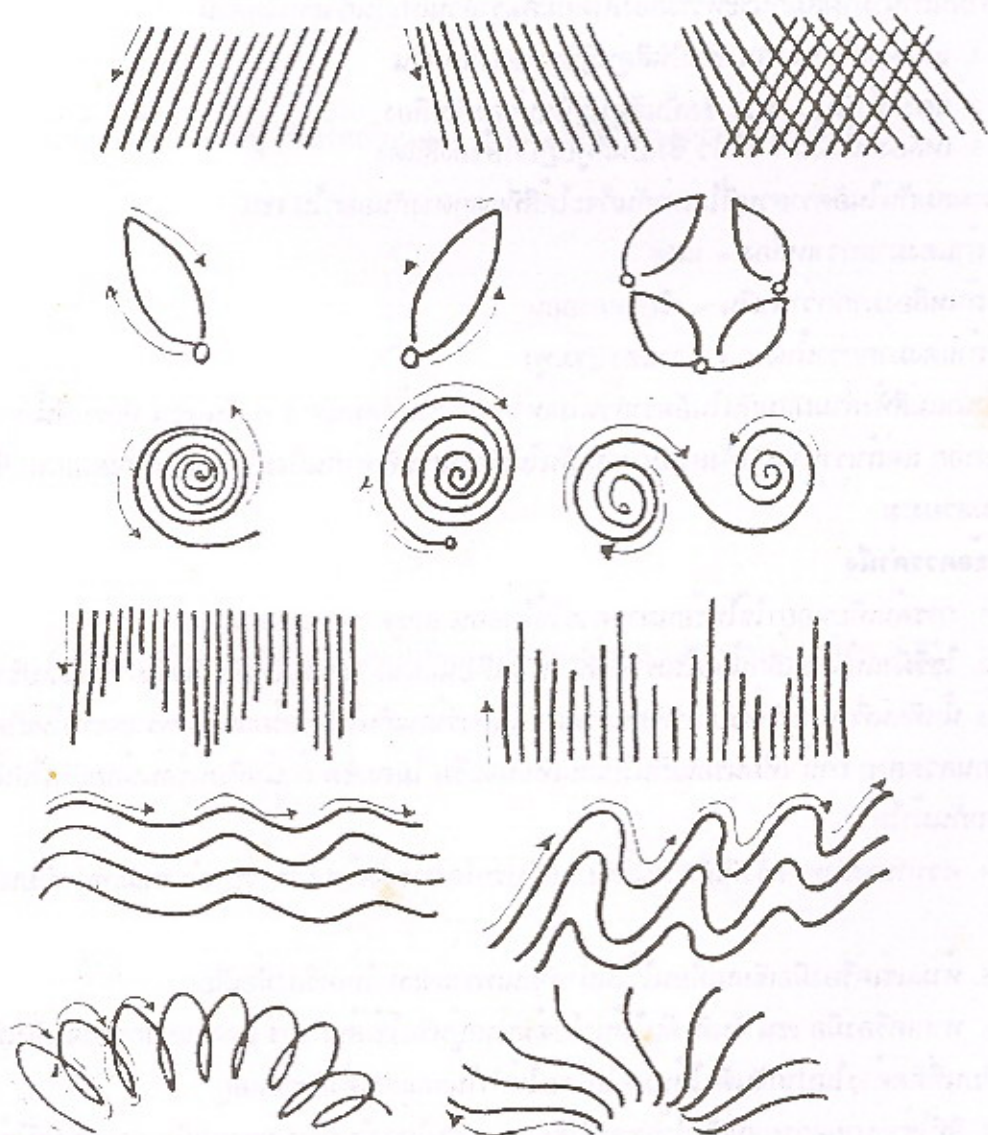
เช็ดเศษเทียนที่ติดค้างในปากจันตั่งให้หมดไปโดยให้ทำในขณะที่จันตั่งยังร้อนอยู่

7. สีที่ใช้ระบายควรผสมเก็บไว้แต่ละสีโดยแยกผสมใส่ลงในกรงพลาสติก และผู้ที่ใช้ระบาย

สีต้องสะอาด

8. น้ำยาเคลือบ (โซเดียมซิลิเกต) ให้ผสมน้ำเพียงเล็กน้อยจะช่วยให้การระบายเคลือบง่ายขึ้น
9. การต้มผ้าในน้ำสบู่อวไรท์สบู่อื่นใดก็ตามใช้ผงซักฟอกจะทำให้สีซีดจาง
10. ผ้าที่ใช้ในการย้อมใช้ผ้ามีสลิน ผ้าฝ้าย ผ้าไหม หรือผ้าที่ทำจากธรรมชาติ 100 % นำมาขจัดคราบแป้งหรือคราบสกปรกออกให้หมดโดยใช้วิธีการต้ม

แบบฝึกเขียนด้วยจันตึง

บรรณานุกรม

- นันทา โรจนอุดมศาสตร์. การทำผ้าบาติก. กรุงเทพฯ ฯ : โอเดียนสโตร์, 2536.
ปรีชญา อารณ. มาเขียนบาติกกันเถอะ. ภูเก็ต : ม.ป.พ., 2537.

